

HILVERSUMS HISTORIE

HBS in de branding

De Hilversumse HBS vlak voor en tijdens de Bezetting

door Jan Edelstein & Robbert Korpershoek

Voor ieder die de oorlog meemaakte is het een nooit te vergeten episode geweest. Voor jonge mensen, die net bezig waren de wereld te ontdekken, was de oorlog in veel opzichten bepalend voor de rest van hun leven. Jan Edelstein en Robbert Korpershoek waren klasgenoten op de Gemeentelijke HBS aan de Jonkerweg van 1938-1943 en hebben beide scherpe herinneringen aan die tijd.

Jan Edelstein bood enkele jaren geleden de redactie van Eigen Perk een artikel aan over de sfeer op de HBS in zijn tijd. In dat verhaal speelde de oorlog een minder belangrijke rol. Robbert Korpershoek bleek bereid om over de invloed van de oorlog op het schoolgebeuren te schrijven. De redactie heeft de oude klasgenoten voorgesteld om samen het eerste artikel te herschrijven en meer in te gaan op de veranderingen die de oorlog op de school teweegbracht. Beide gingen graag accoord.

Met Robbert Korpershoek maakte u kortgeleden al kennis. Hij schreef het grote artikel over de 'roltrommeltransporten' tijdens de Hongerwinter 1944/45 in het vorige nummer. Daar werd hij al geïntroduceerd (blz. 19).

Ook Jan Edelstein bent u in datzelfde nummer tegengekomen. Hij vertegenwoordigde ons bestuur bij de presentatie van de Duitse vertaling van 'De hel van Bramsche' in de stad waar hij met vele Hilversummers na de razzia in oktober 1944 dwangarbeid verrichtte. Jan Edelstein (1924) kwam als 4-jarige naar Hilversum, waar zijn vader een commerciële functie kreeg bij de NSF. Hij bezocht de 'Geuzenschool', voor hij naar de HBS ging. Na de razzia en de periode in Bramsche, tot mei 1945, werkte hij korte tijd bij het belastingkantoor aan het Noordsebosje en bij de Ned. Spoorwegen. Vanaf 1947 tot zijn pensioen in 1984 werkte hij bij Philips Eindhoven, laatstelijk als marketing-manager. Hij woont in Son en Breugel.

Stilte voor de storm

In het begin van deze eeuw was Adriaan Roland Holst leerling op de toen net opgerichte 'Gemeentelijke H.B.S. met vijfjarige cursus A en B voor jongens en meisjes', die gevestigd was in de rijke villawijk Boomburg. Tot in de tweede helft van de dertiger jaren was daar nauwelijks iets veranderd, afgezien van de in 1931 door Dudok ontworpen uitbreiding van het gebouw in de stijl van zijn voorganger, de stadsarchitect P. Andriessen. En ook de wat verscholen Vondelschool van Dudok uit 1928 was geen wezenlijke aantasting van het beeld van dit stukje Hilversum geweest.

Er heerste in die wijk nog steeds dezelfde rust van weleer, een aspect dat kennelijk een rol gespeeld had bij de keuze van de locatie, niet alleen van de HBS zelf en de lagere school erachter, maar ook van het nabijgelegen Gymnasium en van de inmiddels verdwenen Kweekschool aan de Jonkerweg. Aan die sfeer deden de clubhuisje van de waterpadvinders en de NCRV-studio, beide aan de Schuttersweg, weinig afbreuk: het bleef een stille wijk.

Auto's waren er nog maar weinig in die dagen, en het verkeer, buiten de schooluren, beperkte zich dan ook hoofdzakelijk tot fluitende slagjongens op doortrappers, een enkele bakfiets, en af en toe een paard-en-wagen. En niet te vergeten SALEM, het draaiorgel van de Evangelisatie. Als dat in de buurt was, kochten we de orgeldraaier met een paar dubbeltjes om, en vroegen we hem langzaam langs de school te rijden, en dan als verzoeknummer één bepaalde psalm te draaien. Tot grote ergernis van de leraren, neuriëden of zongen wij die, onder veel gegriinnik en gegiechel, dan zachtjes mee: Daar ruist langs de wolken..., maar wel met aangepaste tekst.

De gemeentelijke HBS was de enige openbare school voor dit soort voortgezet onderwijs in het hele Gooi, en herbergde dus leerlingen niet

alleen uit Hilversum maar ook uit plaatsen in de wijde omtrek. Meestal in groepjes fietsend, kwamen ze uit alle windrichtingen, weer of geen weer: uit Loosdrecht over de Hondebrug, uit Naarden en Bussum langs de Tennis Club bij 't Melkhuisje, en uit Kortenhoeve, 's-Graveland en zelfs Weesp over de 's-Gravelandseweg, terwijl die uit Laren en Blaricum, na het Viaduct en de klim van de Insulindelaan overwonnen te hebben, langs het "Pinetum" de Jonkerweg kwamen afsuizen.

Toch nog een beetje elitair...

Hoewel de HBS in de jaren waar het hier over gaat al niet meer zo select was als in het begin van de eeuw, was het aantal ouders dat hun kinderen erheen stuurde toch nog beperkt want lang niet allen hadden de ambitie of, zeker in die crisistijd, de middelen om hun kind verder te laten leren. Als toch gekozen werd voor voortgezet onderwijs, viel de keus vaak op de HBS omdat die de leerlingen klaarstoomde voor een onmiddellijke carrière in de maatschappij.

Onder de toenmalige directeur, Dr K.W. Rutgers, had de HBS het imago van een serieus en zeer ordelijk opleidingsinstituut, waarvan men zei dat het in zijn soort een van de beste was van heel Nederland. Maar ook heel moeilijk: minder dan één op de vijf leerlingen slaagde erin de cursus te volbrengen in de gestelde vijf jaar. Er was

dunder onder de schoolbevolking, in de jaren 1936-'42 tussen de 430 en 490 leden tellend, veel verloop.

Om van de lagere school, of van de ULO, over te gaan naar de HBS moest eerst de barrière van het toelatingsexamen genomen worden, hetgeen jaarlijks gemiddeld aan zo'n tachtig jongelui gelukte. Het was een grote stap, die overgang, niet alleen vanwege het hogere onderwijsniveau, met voor elk vak een aparte leraar, en het nieuwe element van het huiswerk, maar ook door de geheel andere sfeer, met jongelui voornamelijk uit de middenklasse en deftige, merendeels universitair geschoolde docenten.

Laatstgenoemden waren niet zelden nogal afstandelijk en plachten, om een voorbeeld te noemen, de jongens uitsluitend bij hun achternaam aan te spreken, en met jij en jou. Omgekeerd, was het natuurlijk *U* en *Meneer* of *Juffrouw*.

De schoolleiding stelde voorts prijs op netjes geklede leerlingen. Voor jongens hield dat in 'plusfour' of lange broek met overhemd, stropdas en colbertjasje; alleen in de zomer mocht het jasje uit- en de kraag opengelaten worden. Meisjes mochten uitsluitend jurken of rokken met blouses dragen, met lange wollen kousen in de winter en korte sokjes in de zomer; meisjes die bij vrieskou op de fiets een lange broek droegen, moesten die op school omwisselen voor een rok.

Gymnastiek op de Schuttersheide door meisjes van de HBS. In de jaren '30 nog een school voor 'de betere stand' (coll. Reynders).

Sport en ontspanning

Aan de overkant van de Schuttersweg lag het Schuttersveld, een 300 m lange grauwe zandvlakte tussen de rijweg en het Corversbos. Tijdens de ochtendpauze deed die dienst als 'vertreedruimte' voor leraren en leerlingen, en tijdens de gymnastieklessen, bij mooi weer, als sportveld. 's Winters werd daar voetbal, handbal en hockey gespeeld, en 's zomers slagbal, honkbal en zelfs cricket, de meisjes onder leiding van *Mejuffrouw Both* (bekend van de ochtendgymnastiek over de radio), de jongens van *Pa De Jong*. Bij slecht weer kregen we gymnastiek binnen.

Een vrij groot aantal leerlingen deed ook buiten de school om aan sport, voornamelijk bij de Hilversumsche Mixed Hockey Club, of bij een voetbalclub, meestal Victoria. Er was ook een schoolelftal dat, in het blauw-wit van Victoria, placht deel te nemen aan de jaarlijkse schoolvoetbalcompetitie in het Sportpark.

In de zomer werd er bovendien veel aan watersport gedaan, op de Loosdrechtse Plassen, vooral aan zeilen. Soms gebeurde dat in clubverband, bij de Waterpadvinders die hun clubhuisje hadden op de hoek van de Schuttersweg en de Sterrelaan.

Voor verdere ontspanning zorgde de HBS-Vereniging, waar het merendeel van de leerlingenlid van was, en die eens per jaar een toneelvoorstelling of een muzikaal optreden van de leerlingen organiseerde, in het 'Hof van Holland' of in 'Gooiland', en ook af en toe feestjes, zonder drugs en vrijwel zonder alcohol, maar wel met jazz, iets waar het merendeel van de leraren van gruwde. Een probleem bij die feestjes was de scheve verhouding tussen de seksen bij ons op school: nog geen 30% van de scholieren was van het vrouwelijke geslacht. Trouwens, in die dagen kenden de meesten van ons seks alleen van horen zeggen...

Stroomversnelling

Ja, onschuldige tijden waren dat... Maar er zat spanning in de lucht, een sinister-opwindende spanning die zelfs voor jongelui van 12-15 jaar voelbaar was. De wereld bevond zich in een stroomversnelling: Hitler aan de macht, Duitse herbewapening, remilitarisering van het Rijnland, Italiaanse overval op Abessinië, beginnen-

de Jodenvervolgung, burgerstrijd in Spanje, bombardement van Guernica, Anschluss van Oostenrijk... je kon de kruitdamp van de volgende oorlog al bijna ruiken. Dat het daartoe komen zou, daaraan twijfelde, in het diepste van zijn hart, vrijwel niemand. Och, Nederland zou daar natuurlijk wel buiten blijven, net als de vorige keer, maar toch... Onze defensie-uitgaven werden voor het eerst in lange tijd verhoogd, zij 't dan ook in zeer bescheiden mate, en ondanks alle politieke verschillen begon een groot deel van het Nederlandse volk zich hechter om het koningshuis te scharen, om Koningin Wilhelmina. En dat gold zelfs voor de SDAPers, socialisten dus, voordien republikeins.

Die veranderde gevoelens ten opzichte van ons koningshuis bleken duidelijk in de winter van 1937/'38. Die was uitgesproken zacht; dat jaar is er niet geschaatst, niet op de Loosdrechtse Plassen en zelfs niet op de Wasmee, of gesleed op Anna's Hoeve, of op de Bergweg, vlakbij onze HBS.

Op de laatste dag van Januari was de hemel bewolkt, maar het was droog en er stond geen wind, en de temperatuur was zo mild dat wij, van de eerste klas, die Maandagochtend tijdens het gymuur buiten konden sporten, voetballen op het Schuttersveld, gewoon in onze sporthemden. Toen wij ons na afloop op school aan het verkleeden waren, kwam onze gymleraar, De Jong, het kleedhok binnen. Hij bleef in de deuropening staan, een korte, stevige figuur, 'barrel-chested', zouden ze in Engeland zeggen. *Jongens*, zei hij, met toch wel iets van emotie in zijn stem, *er is een prinses geboren*. Een luid gejuich steeg op, en dat was niet alleen omdat hij er meteen aan toevoegde dat we de rest van de dag vrij zouden hebben. Ook onze vriend Wouter Albers, die lid was van de AJC (de jeugdafdeling van de SDAP), juichte van ganser harte mee.

Goed voorbeeld doet goed volgen: ongeveer negen maanden later werd De Jong zelf vader; het was een zoon, die eersteling van hem, en hij was daar als een pauw zo trots op...

Mobilisatie

In september '39 barstte de bom en kwamen al onze bange voorgevoelens uit: op de eerste van die maand vielen de Duitsers Polen binnen, en twee dagen later verklaarden Engeland en

Klas 2A van de gemeentelijke HBS in 1938/39.

Op de voorste rij v.l.n.r. Machiel Boden, Paul Nunes Cardozo, Albert Dijkstra Robbert Korpershoek (een van de auteurs), Rudolf Brouwer* Willem van Aarst, Joost Vermeer, Antje Veenendaal en Mirjam Spier.*

Op de middelste rij: Johan Domhof, Dirk Schoonderbeek, Feije Sinnema, Wouter Albers (de AJCer in het verhaal), Jan Edelstein (de andere auteur), Outjerd Visser en Joyce Jonckheer.

Op de achterste rij: Rutger de Bruyn Kops, Albert Ridder, Johan Balster, Alfred Moen Kees Blokker*, Jan Kuiper* Gerard Horst, (zittend) May Winkel en Rietje 't Gilde.*

(volgens Jan Edelstein van wie ook de foto afkomstig is)*

Frankrijk Duitsland de oorlog. Het Nederlandse leger werd gemobiliseerd, en het Schuttersveld kwam vol te staan met gevorderde vrachtwagens (die inderhaast in een olijfgroene camouflagekleur gespoten waren). Onze HBS werd intussen gedurende enkele weken gebruikt voor de legering van militairen. Toen die de school hadden ontruimd, op 25 september, en (na drie weken extra vakantie!) de lessen konden worden hervat, bleken van onze leraren er drie als reserve-officier te zijn opgeroepen, namelijk Dr Van Dop (wiskunde en mechanica), Wessels (tekenen) en Dr Goedhart (scheikunde).

Toen enkele weken later het Schuttersveld weer werd vrijgegeven kon ook de buitensport opnieuw beginnen. Al spoedig daarna kreeg De Jong tijdens het voetballen van een klasgenoot van ons, Anton K., geheel zonder opzet, een keihard schot op z'n mond waarin hij, zoals gebruikelijk, z'n scheidsrechtersfluitje had. Dat uitspu-

wend, samen met een paar tanden en een heleboel bloed, rende hij terug naar school, en even later werd hij door een ambulance opgehaald. Het is kantje-boord geweest: niet alleen was-ie bijna z'n hele gebit kwijt en waren z'n lippen gespleten, maar ook was z'n tong gescheurd, en daar is infectie bijgekomen, en antibiotica had je toen nog niet.

Sitzkrieg

Na de verovering van Polen, in precies vier weken, was het op het landfront rustig geworden – een periode die in de annalen bekend staat als 'phoney war', 'drôle de guerre' of, veel treffender eigenlijk, 'Sitzkrieg'. Wel werd er, ook in Nederland, regelmatig alarm geslagen, en helemaal loos was dat niet want Hitler had al op 12 november '39 in het westen willen aanvallen, maar het offensief werd steeds uitgesteld, meestal wegens ongunstige weersomstandigheden. Wel

kwamen er vaak vreemde vliegtuigen over, zowel Engelse als Duitse, en dan zag je onze luchtafweer in actie, met zoeklichten, onder meer soms op de hei bij de Hoorneboeg.

In januari, tijdens een vorstperiode die, naar het zich liet aanzien, enkele weken zou aanhouden, meende Hitler opnieuw zijn kans schoon te zien: 'A-Tag', 'Angriffstag' werd gesteld op de zeventiende. Op de bioscoopjournaals, en op foto's in de kranten, zag je Nederlandse soldaten druk in de weer op het ijs, met bijlen en geïmproviseerde cirkelzagen, om onze roemruchte Waterlinie open te houden, want Hitler's voornemens waren uitgelekt: een Duits liaisonvliegtuig, met operationele plannen aan boord, was in de mist verdwaald en had op Belgisch grondgebied een noodlanding moeten maken. Hitler was furieus, maar heeft ook dit offensief afgeblazen.

Pas op 9 april kwam aan de 'Sitzkrieg' een einde, met de overrompeling van Denemarken, in slechts één dag, en met de Duitse invasie in Noorwegen. Een verontrustende ontwikkeling – maar ver van ons bed... Gaat U maar rustig slapen, zei onze minister-president, Jonkheer De Geer, over de radio.

Een adembenemend schouwspel

Op 10 Mei 1940, bij het aanbreken van de dag, werden wij, in Hilversum-Zuid, gewekt door het gebrul van vliegtuigmotoren die heel anders klonken dan die van de vertrouwde Fokkertjes van de Nederlandse luchtmacht, en door het vrijwel onafgebroken geratel van machinegeweren. Buiten wachtte ons een adembenemend schouwspel. Bronskleurig glanzende vliegtuigen, slanker en sneller dan we ooit hadden gezien, doken, vanuit de richting van de opkomende zon, neer op het vliegveld in de Egelshoek, stromen lichtspookkogels afvurend – het geknetter hoorde je pas seconden later. Laag over Zonnestraal scherend, maakten ze een wijde bocht naar rechts en kwamen, geleidelijk hoogte winnend, bijna recht over de stompe toren van de Geraniumschool, om daarna een nieuwe aanval in te zetten. Ze bleven maar in de rondte vliegen, net een carroussel, in een eindeloos schijnende stroom, al waren het er waarschijnlijk niet meer dan een stuk of vijftien.

Verschrikkelijk mooi was dat schouwspel –

Het uitbreken van de oorlog begon met een fascinerend schouwspel. (Impressie: Robbert Korpershoek).

maar die vliegtuigen hadden in plaats van oranje driehoeken zwarte kruisen op de vleugels, en swastika's op de staart: Nederland was in oorlog...

De inwoners van 'Over 't Spoor' hebben van nabij een ander aspect van de oorlog meegemaakt: vlak voor de Capitulatie hebben de Nederlandse strijdkrachten de toen voor Hilversum zo kenmerkende radiozendmasten opgeblazen, opdat die niet in handen van de vijand zouden vallen. De langste mast, van zo'n 120 m, viel dwars over de Meteorstraat; daarbij werden enkele huizen vernield, maar die waren gelukkig van tevoren ontruimd.

Verbijsterd maar niet gebroken

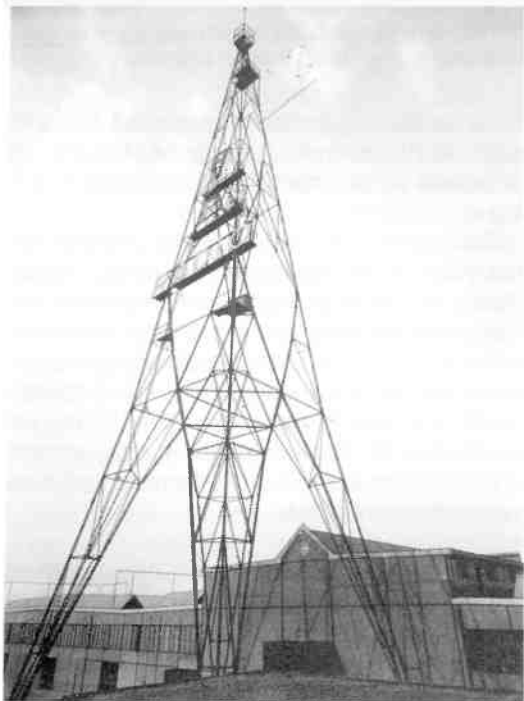
Na vijf dramatische dagen was het voorbij, tenminste dat dachten we, niet vermoedend dat het ergste nog moest komen. Maar we waren wel verbijsterd... En in de weken die volgden zou on-

ze verbijstering alleen maar toenemen: in slechts tien dagen tijd bereikten Hitler's Panzers het Kanaal, bij Abbeville, terwijl na vijf weken de Duitsers Parijs al binnenmarcheerden. Na ruim zes weken lag heel Frankrijk op de knieën.

Een of twee dagen na de Capitulatie begonnen de lessen weer. De stemming op school was gedrukt, na alle trauma's die we te verwerken hadden gekregen, de vlucht van regering en Koningin, het bombardement van Rotterdam, de Capitulatie van het Nederlandse leger... Maar onze geest was niet gebroken. Enkele jongens die, gewoon uit nieuwsgierigheid, een praatje waren gaan maken met de eerste Duitse soldaten in Hilversum, werden meteen door hun medescholieren op de vingers getikt: Geen omgang met de vijand!

En toen onze leraar Nederlands enkele dagen later tijdens de les vertelde van een Duitse tank die gestopt zou zijn voor een kat op de weg, daaruit de conclusie trekkend dat de Duitsers dus heus zo slecht niet waren, begon de hele klas luidkeels *Rot-ter-dam! Rot-ter-dam!* te scanderen.

Precies een week na de Val van Frankrijk,

droegen bij ons op school bijna alle leerlingen een anjer of een oranje strikje in het knoopsgat, of anders een afrikaantje of een wortel, ter gelegenheid van Anjerdag, 29 Juni, de verjaardag van Prins Bernhard. Soortgelijke, spontane bloemenhuldes vonden plaats in vrijwel het hele land. De Duitsers waren razend, en op Hitler's persoonlijk bevel kreeg Den Haag, waar de grootste demonstratie had plaatsgevonden (nota bene in het bijzijn van Goebbels, die er die dag toevallig een bespreking had met Generalkommissar Schmidt) een boete opgelegd van vijf miljoen gulden; de burgemeester van Den Haag, De Monchy, werd op staande voet ontslagen, en Generaal Winkelman in krijgsgevangenschap weggevoerd.

Hoempa-hoempa op het Schuttersveld

Al een paar weken na de Capitulatie werd het Schuttersveld oefenterrein voor een compleet Duits muziekkorps te paard, met trompetten, dwarsfluiten, bekkens, trommels, jachthoorns, tuba's en enorme sousafoons; het indrukwekkendst waren nog de koepaarden met de pauken. Maar hoe die kerels konden paardrijden, muziklezen en spelen tegelijk is ons altijd een raadsel gebleven.

Het was een goed orkest, daar niet van, maar gegeven de omstandigheden, vonden wij de militaire marsen die het liet horen, waaronder *Wir fahren gegen England*, nogal storend. Dr Rut-

De twee radiozendmasten bij de N.S.F. (links die aan de Jan van der Heijdenstraat) werden in de meidagen van 1940 opgeblazen. Enkele huizen aan de Meteorstraat (foto hieronder) werden door de val van de 2e toren ernstig beschadigd.

gers durfde echter niet Stein, de conciërge, erop af te sturen met het verzoek maar ergens anders te gaan spelen, zoals hij placht te doen als SALEM zich wat lang in de buurt ophield...

Woelige zomer

Het werd een woelige zomer, dat jaar. De NSB begon zich op straat te vertonen, velen in het zwarte uniform van de WA (Weer-Afdeling), en 's zaterdags stonden ze op de hoeken van de straat te venten met *Volk en Vaderland*, iets wat aanleiding was tot een populair spotliedje, op de wijs van 'Standchen'.

De WA hield ervan 'anti's' te provoceren, in Joodse cafés de boel kort en klein te slaan, en Joden af te tuigen met koppelriemen, dan voelden ze zich hele kerels.

In die tijd werd ook de Nederlandse Unie opgericht, als tegenhanger van de NSB, en binnen enkele maanden had die al achthonderdduizend leden. Rellen tussen die twee partijen waren aan de orde van de dag, en in Hilversum veranderden de Havenstraat, de Groest en de Kerkbrink 's zaterdagsmiddags vaak in ware slagvelden. De WA, als die even de kans kreeg, vernielde Uniewinkels, terwijl menig NSBer op zijn beurt bakstenen door de ruiten kreeg.

Het was een tijd van haat, een felle haat die helemaal uit je binnenste kwam, haat voor hen die ons geknecht hadden, haat voor diegenen die met de vijand heulden, haat voor het gelaarsde tuig dat de straten onveilig maakte...

Het was echter ook een tijd van verbroedering. Voor de oorlog was Nederland erg verzuild. Toen de ouders van een van de auteurs in 1938 binnen het dorp verhuisden, kreeg hij al heel gauw van de zootjes van z'n nieuwe burens te horen dat ze van de pastoor niet met hem mochten spelen, en van hun gereformeerde overbuurvrouw kregen zijn ouders zelfs na twee jaar nog maar een heel bescheiden knikje, en dat alleen als ze het echt niet vermijden kon. Maar opeens liepen ze allemaal met Uniespeldjes, en waren we vrienden, soms zelfs vrienden voor het leven, of vrienden tot in de dood...

De bokken en de schapen

Zo waren de bokken en de schapen al spoedig gescheiden, ook bij ons op school. Vanaf het begin van het nieuwe schooljaar kwamen de weini-

ge NSB-leerlingen 's zaterdags op school in het uniform van de Jeugdstorm; ze werden meteen volledig genegeerd. Maar niet allen waren er al voor uitgekomen.

Op een zonnige dag in september, na school, liepen we in een groepje in de richting van de Hondebrug, langs de NCRV-studio waar toen een Duitse schildwacht stond. Een van ons maakte daar een opmerking over waarop een ander, Anton R., een antwoord gaf waaruit bleek dat hij fout was, maar dan ook helemaal. Hij moest verder alleen naar huis, met een blauw oog... Een week later kwam ook hij in het uniform van de Jeugdstorm op school.

Overigens moet worden toegegeven dat we van de meeste NSB-leerlingen nooit enige last hebben ondervonden, en dat ze ons nooit verraden hebben, bijvoorbeeld als ze merkten dat we nieuws van de 'Engelse zender' doorvertelden. Maar er waren ook anderen, zoals 'Hans Wortel', een nare roodharige jongen uit klas 4b³. 's Zaterdagmiddags placht hij de WA te begeleiden als die huis-aan-huis *Volk en Vaderland* in de bus deed, en als wij die dan verscheurden of verbrandden, schreef hij onze namen op; die aantekeningen verdwenen echter in een la waar ze verder vergeten werden. Computers om het allemaal bij te houden hadden ze toen nog niet.

Van de leraren bleken er eveneens enkelen fout te zijn, o.m. onze tekenleraar Wessels, die samen met Van Dop en Goedhart al begin Juli uit krijgsgevangenschap was ontslagen. Wessels, nota bene een reserve-officier! Ook over Van Drie, die bij de aanvang van het nieuwe cursusjaar Stein, die met pensioen gegaan was, als conciërge was opgevolgd, hadden we al spoedig onze twijfels, en terecht: in het laatste oorlogsjaar maakte hij Hilversum onveilig als lid van de 'Vliegende Brigade' van de Landwacht. Ook Wessels was later lid van de Landwacht, en in tegenstelling tot Van Drie heeft hij dat met de dood moeten bekopen: in het laatste oorlogsjaar werd hij door de 'Ondergrondse' geliquideerd.

Teken aan de wand

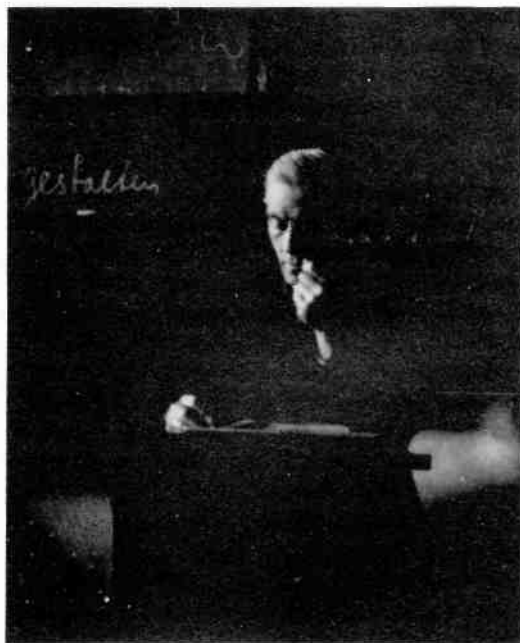
Op last van de bezettingsautoriteiten moet voorlopig de uitlening van boeken uit de schoolbibliotheek worden stopgezet, terwijl tevens bepaald is dat een aantal chemische stoffen niet mogen worden gebruikt. De derde order, vol-

gens welke radioseintoestellen moeten worden ingeleverd, is voor onze school niet van betekenis daar zulke toestellen niet aanwezig zijn. (Notulen leraarsvergadering, 3 september 1940, o.m. bijgewoond door de heren Pregers en De Jong).

Reus op lemen voeten

Sommige leraren, hoewel geen NSBer, bleken nu toch pro-Duits te zijn. Eén van hen was B., van staatsinrichting. Hij was zo'n man die het nodig vond in elke klas opnieuw te vertellen *dat de staat belasting heft op auto's, fietsen en dienstmeisjes, enfin op alles waarop je rijden kunt* – voor die tijd een gewaagde opmerking. Na de Capitulatie hield hij in de klas pro-Duitse praatjes, hetgeen verschillende malen protesten heeft uitgelokt. In Utrecht, waar hij ook les gaf, hebben ze hem in het najaar van 1940 op z'n gezicht getimmerd, en nadien durfde hij zich ook bij ons niet meer te vertonen.

Er waren er ook die de kat uit de boom keken, zoals onze leraar Nederlands, de man van die kat en die tank. Hij liet in de klas opstellen voorlezen van de reeds genoemde Anton R., stukken die zó uit Volk en Vaderland overgenomen hadden kunnen zijn. Na verscheidene vergeefse protesten is klas 4b¹ in staking gegaan: in een brief die door zeker 16 van de 26 leerlingen was ondertekend, werd de directeur medegedeeld dat ze weigerden voortaan de lessen van de betrokken leraar te volgen, tenzij hij afzag van verdere nazipropaganda. Dr Rutgers zat er lelijk mee in z'n maag en dreigde de betrokkenen van school te sturen. Enkele van de ondertekenaars vielen toen af, maar er bleef toch nog altijd een harde kern over van ongeveer tien man, teveel om zonder schandaal van school verwijderd te kunnen worden. Rutgers stelde daarom voor de zaak uit te praten buiten de schooluren, bij de betrokken leraar thuis. Dat voorstel werd aanvaard; de confrontatie vond plaats omstreeks midden november, op een woensdagmiddag. Het was eigenlijk pathetisch: daar zat dat stel pubers (de jongste was 14) tegenover die leraar, met z'n ruim een meter tachtig en z'n zware bouw een reus van een man, en die ging helemaal voor hen door de knieën. Hij bood zijn excuses aan, beloofde beterschap, en heeft zich daaraan ook loyaal gehouden. De bewuste brief is door Dr. Rutgers verbrand, uit veiligheids-overwegingen.

Dr K.W. Rutgers, directeur in bewogen jaren (1926-1952).

En wat die Anton R. betreft, die is in 1942, na z'n eindexamen, in dienst getreden bij de Waffen-SS. Naar verluidt, zou hij tegen het einde van de oorlog door diezelfde SS zijn doodgeschoten, na geweigerd te hebben dienst te doen in een concentratiekamp.

Juden 'raus

Begin oktober 1940 moesten alle ambtenaren de zogenaamde Ariërverklaring tekenen, en bijna allen deden het, veelal uit argeloosheid. Ook van onze leraren werd zo'n verklaring geëist, en niet één heeft geweigerd.

Op 22 november volgde de tweede stap, het ontslag van alle joodse ambtenaren, en daaronder vielen bij ons twee leraren, Pa de Jong (gymnastiek) en Sammy Pregers (geschiedenis). Het was maar voor tijdelijk, dacht iedereen, in het onvoorstelbare optimisme dat toen heerste: De Duitsers hebben gebrek aan alles, olie, tin, rubber, graan, noem maar op, ze mogen blij zijn als ze Kerstmis halen... Er zijn op onze school dan ook geen protesten geweest...

Voor de heer Pregers was het inderdaad maar tijdelijk. Wellicht heeft zijn historisch inzicht hem doen beseffen welke gevaren er dreigden, en

hem er op voorbereid. Een paar maanden na de Bevrijding zag een van de auteurs hem lopen, in de Kerkstraat. *O, meneer Pregers!* riep hij, blij verrast. Maar de heer Pregers gaf geen sjoege en schoot snel een drukke winkel binnen, met bij de deur nog even een vlugge blik achterom, de schichtige blik van opgejaagd wild.

De Jong daarentegen, was niet voor het geluk geboren, en we hebben hem nooit teruggezien. Hij is met z'n pril gezin verdwenen, van de aardbodem weggevaagd: hijzelf 'overleed' op 16 juli 1943, in Sobibor, een concentratiekamp...

In de Notulen van de leraarsvergadering van 18 december 1940 vallen hun namen op door hun afwezigheid – evenals welk woord van medeleven dan ook. Trouwens, ook het Jubileumboek 1903-1993 van het A. Roland Holst College maakt met geen enkel woord melding van hun gedwongen ontslag.

Gijzeling

Net als op Anjerdag droegen vele leerlingen op 31 januari '41, de derde verjaardag van Prinses Beatrix, iets van oranje, al was het maar een stukje winterpeen. De Jeugdstormleden, ditmaal op iets dergelijks voorbereid, probeerden dat dan af te pakken, en een van de fanatiekste daarbij de reeds genoemde 'Hans Wortel'. Dit leidde tot vechtpartijen, en daarbij trok de Jeugdstorm uiteraard aan het kortste eind.

De volgende dag, een zaterdag, kregen ze echter versterking: een troep van omstreeks twintig WA-mannen, in zwarte uniformen, stond ons bij het uitgaan van de school op te wachten, de koppelriemen in de hand. Over en weer werd er geschreeuwd en gescholden, en er was veel gedrang en geduw, maar tot een echte vechtpartij is het niet gekomen, daar was de ingang van de school te nauw voor, en bovendien hadden wij er, drie treden hoger staande, het tactische voordeel van de 'high ground'. Zodoende kreeg Dr Rutgers tijd om de politie te bellen; die kwam een minuut op tien later aanrijden, op twee of drie knetterende motoren-met-zijspan, en dat was het einde van de rel.

Die avond werd onze directeur, Dr Rutgers, door de Duitsers gegijzeld, iets wat wij, scholieren, pas de maandag daarop gewaar werden en wat voor enkelen van de leerlingen directe aanleiding was om een verzetsgroep op te richten.

Die heeft zich tot aan de Bevrijding toe bezig gehouden met het drukken en verspreiden van 'Hetzscrifte', met spionage en met Jodenhulp. Hun eerste actie deed denken aan die van Luther, in Wittenberg, A.D. 1517: op dinsdagavond 4 Februari 1941 plakten zij met de hand beschreven pamfletten op lantaarnpalen vlakbij de Openbare Leeszaal op de 's-Gravelandseweg. Waarschijnlijk heeft niemand die dingen ooit gelezen, maar het was een eerste stap.

Later is gebleken dat de gijzeling van Dr Rutgers niets te maken heeft gehad met die rel op school. Hij maakte deel uit van een groep van ongeveer veertig notabelen (waaronder een wethouder, een gemeenteraadslid, de commissaris van politie en minstens twee artsen) die opgepakt zijn als represaille voor een mysterieuze en nimmer geheel opgehelderde aanslag op een Duitse schildwacht bij de VARA-studio aan de Heuvellaan, op de avond van 31 januari. Na een week of zes zijn ze vrijgelaten. (De lezing over de rel en de daarop volgende gijzeling, gegeven in het reeds genoemde Jubileumboek 1903-1993, is historisch niet correct.)

Februaristaking

Op Dinsdag 25 februari '41 barstte in Amsterdam de fameuze februaristaking los die nog diezelfde dag oversloeg naar de Zaanstreek, èn naar Hilversum: die middag lagen o.m. de seintoestellenfabriek NSF, de machinefabriek Ensink en de Ripolin-verffabriek helemaal plat. [zie art. elders in dit nummer, red.] Scholieren, waaronder HBSers, fietsten door het centrum met roodwit-blauwe vlaggetjes, 'Oranje boven' roepend, 'Nederland zal herrijzen' en 'weg met de NSB!'

Voor de Duitsers, die nooit iets van de Nederlandse mentaliteit hebben begrepen, kwam deze staking als een volslagen verrassing, maar zoals gebruikelijk reageerden ze snel – en drastisch. Het standrecht werd afgekondigd, samenscholingen van meer dan drie personen werden verboden, en bij overtreding daarvan werd meteen geschoten: in Amsterdam zijn daarbij 9 mensen gedood en 24 zwaargewond. Zover is het in Hilversum niet gekomen, maar wel werd het Wehrmachtgarnizoen versterkt met 100 man Ordnungspolizei. Die zette mitrailleurs neer op strategische punten zoals de Kerkbrink, de Groest en het Raadhuis, en patrouilleerde door

het dorp in Kübelwagens en op motoren-met-zijspan voorzien van machinegeweren, en ook te voet, in groepjes van drie of vier man, met machinepistolen in de hand en steelhandgranaten tussen de koppels en in de laarzen. Te zelfder tijd cirkelden een of twee lichte bommenwerpers van het vliegveld Egelshoek dreigend laag over het centrum. De *Sperrzeit* werd vervroegd tot half acht 's avonds.

Na afloop van de staking kreeg Hilversum een boete opgelegd van twee en een half miljoen gulden – die staking was de Duitsers helemaal in het verkeerde keelgat geschoten, maar ze wisten nu tenminste dat ze niet welkom waren.

Reglementair verlies

De Hilversumse burgemeester, de op 1 oktober '40 benoemde NSBer von Bönninghausen, vond de Februaristaking een welkome aanleiding om, vooruitlopend op landelijke maatregelen, het joden te verbieden zich op te houden op 'publieke' terreinen, waaronder sportvelden. Dit hield in dat joden niet meer aan openbare sportwedstrijden mochten deelnemen.

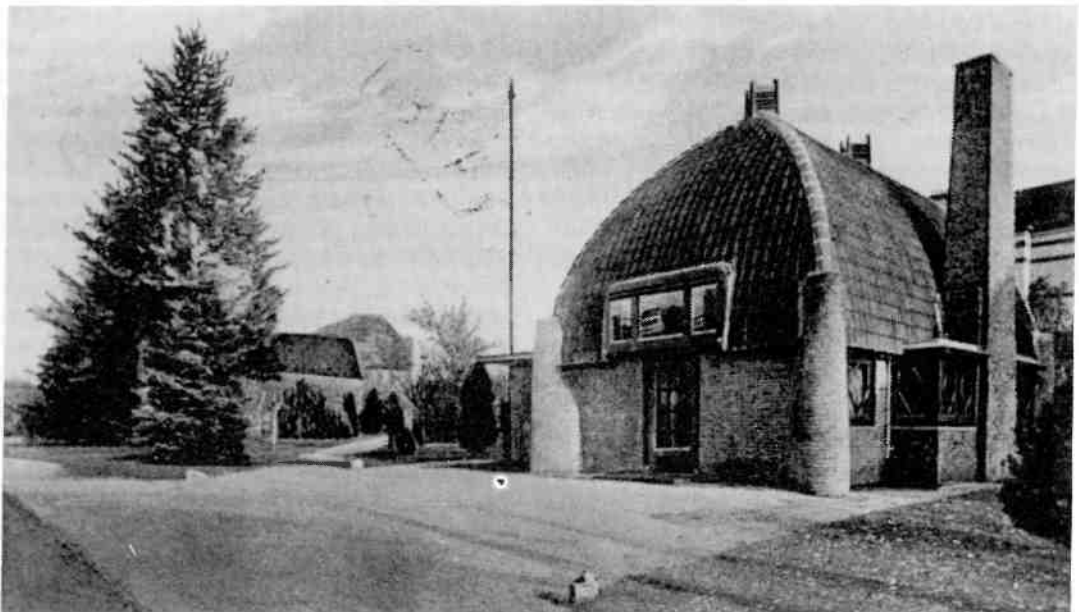
Voor het HBS-schoolvoetbalelftal, waarin een joodse speler was opgesteld, was dit reden om

af te zien van deelname aan de schoolwedstrijden in het Sportpark, tijdens de Paasvakantie. De *Gooi- en Eemlander* publiceerde, zonder commentaar, de reglementaire uitslag, 0-5; G.H.B.S. n.o. (niet opgekomen).

Gelijkschakeling

Per 2 April '41 werden vrijwel alle jeugdorganisaties opgeheven (een uitzondering was de N.J.N., de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie), en hun bezittingen genaast. Zo werd het Padvindershuisje, op de hoek van de Sterrelaan, door de Jeugdstorm overgenomen en, tot ergernis van de scholieren van HBS en Gymnasium, kwam die daar van toen af aan wekelijks in uniform oefenen. Daarna werd het nogal eens volgekalkt met anti-nazi leuzen, of volgeplakt met pamfletten van dezelfde strekking, tot woede van de Jeugdstorm die er zelfs eens de Grüne Polizei heeft bijgehaald. Ook moesten ze er vaak de sloten vervangen, nadat die waren volgespoten met koningswater: er zat op de HBS een heel stel scheikundigen-in-spe.

Ook aan de activiteiten van de HBS-vereniging was nu een einde gekomen, althans aan de officiële. Besloten bijeenkomsten, voor een poli-

Het padvindershuisje hoek Sterrelaan en Schuttersweg werd in 1921 in de stijl van de Amsterdamse School gebouwd (arch. J. van Laren). Vanaf april 1941 werd het huisje gebruikt door de militante Jeugdstorm, dit tot ergernis van de leerlingen van de nabijgelegen HBS en het Gymnasium (coll. Goois Museum).

tiek 'goed' publiek, werden echter nog regelmatig gehouden, en daar werden dan op handmatige grammofoons 78-toeren platen gedraaid, met jazzmuziek, die 'decadent' verklaard was, en dus verboden. Niettemin waren platen met Amerikaanse nummers nog gewoon in de handel, zij het voorzien van etiketten met een Nederlandse titel en met de naam van een fictieve Nederlandse componist.

Klap op klap

Na de slag om Engeland, in de zomer van 1940, brak er, althans te land, een adempauze aan in het krijgsverloop maar lang duurde die niet. Eind oktober begon Mussolini aan z'n Griekse avontuur, en dat zou slecht voor hem zijn afgelopen als Hitler, na in april '41 Joegoslavië veroverd te hebben, hem niet te hulp was gesnel en de Griekse tegenstand niet had gebroken; eind mei hadden de Duitsers ook Kreta overmeesterd, na een uiterst gewaagde luchtlandingsoperatie. Te zelfder tijd werden in Noord-Afrika de Engelsen, die aanvankelijk grote overwinningen hadden behaald tegen de Italianen, naar Egypte teruggejaagd door het Afrikakorps van generaal Rommel. Op zee boekten de Duitse U-boten het ene succes na het andere, en zo ging het maar door, en al deze triomfen werden, met schetterende fanfares, over publieke luidsprekers bekend gemaakt. En nog niet tevreden, vergreep Hitler zich op 22 juni '41 aan Rusland: 'Fall Barbarossa'.

Portret

Op 28 juni werd verordonneerd dat alle afbeeldingen van levende leden van het koninklijk huis uit alle openbare gebouwen verwijderd moesten worden, scholen inbegrepen. *Omdat Wilhelmina van Oranje-Nassau zich aan de zijde der Sovjets geplaatst heeft*, zo rechtvaardigde Seyss-Inquart die maatregel. Bij de aanvang van het nieuwe schooljaar misten we in de hall van de HBS dan ook dat vertrouwde portret dat we eigenlijk nooit bewust gezien hadden maar dat nu opviel door zijn afwezigheid...

Juden 'raus, tweede ronde

Dat portret was niet het enige wat wij misten. Op 29 augustus kwam er een rondschrijven van de 'secretaris-generaal van opvoeding, weten-

schap en cultuurbescherming', Van Dam, waarin werd medegedeeld dat, met onmiddellijke ingang, Joodse kinderen alleen nog maar onderwijs mochten genieten op exclusief Joodse scholen (die beschouwd zouden worden als 'ongesubsidieerde inrichtingen van bijzonder onderwijs'). Op de leraarsvergadering van dinsdag 2 september '41 wordt daar, tussen andere mededelingen door, maar terloops melding van gemaakt: *...instructie omtrent het toelaten van leerlingen met Duitse onderscheidingstekens of gekleed in het costuum van de Hitlerjugend; een voorschrift omtrent het niet toelaten van joodse leerlingen.*

Bij het begin van het nieuwe cursusjaar, een paar dagen later, ontbraken op de leerlingelijsten minstens achttien namen; daarvan zijn er acht van leerlingen waarvan wij wisten dat ze joods waren, en vijf waarvan wij dat vermoedden. Vermoedden, omdat al dan niet joods zijn voordien bij ons nooit een rol gespeeld had.

In onze klas hebben wij er echter niets van gemerkt. Integendeel: vóór de vakantie hadden we geen enkele joodse leerling in de klas, na de vakantie wel, een volbloed jood nog wel, en hij heeft de Bevrijding helemaal 'legaal' gehaald: zijn familie was generaties daarvoor tot het katholieke geloof overgegaan.

Hoe het ook zij, op de HBS is tegen deze maatregel niet geprotesteerd. Dat schijnt maar op één school in Nederland gebeurd te zijn: het

Politiefoto die werd gemaakt in opdracht van de Grüne Polizei van het padvindershuisje op de hoek van de Sterrelaan en de Schuttersweg na de eerste 'grote beurt' in de nacht van van 17 op 18 oktober 1941. Elders op het gebouw werd pamfletten geplakt met de tekst: 'Dood aan de W.A.!'

Hilversumse Gymnasium. Een leraar die erbij betrokken was werd geschorst terwijl drie-entertig leerlingen tot na de Kerstvakantie van school gestuurd werden; ze hebben bijles gekregen van onze directeur, Dr Rutgers, en van enkele andere leraren van de HBS.

Vanaf 3 Mei 1942 werd voor joden het dragen van een gele 'Jodenster' verplicht gesteld. De Joodse Raad vatte deze maatregel nogal lachoniak op: *Wij zullen de ster dragen als ereteken, en: Over één, twee maanden is de oorlog toch afgelopen...* Aan dat – achteraf – ongelooflijke optimisme klampten velen zich vast, en veel verzet tegen deze maatregel is er dan ook niet geweest, zelfs niet in joodse kringen. Toch is er wel tegen geprotesteerd, óók door niet-joden, die soms, als teken van solidariteit en wellicht op instigatie van Radio Oranje, zelf ook een ster gingen dragen. Veel zijn het er niet geweest, en het was niet helemaal zonder risico: 23 leerlingen van de Koloniale Landbouwschool in Deventer hebben ervoor moeten boeten met twee weken opsluiting in het concentratiekamp Amersfoort. Van althans één leerling van de HBS, de eerder genoemde ex-AJCCer Wouter, is bekend dat hij ook heeft geprotesteerd door gedurende een of twee dagen een ster te dragen, maar navolging heeft dat niet gevonden.

Een verward jaar

Over het laatste cursusjaar dat wij hebben meegemaakt, 1942'43, beschikken we over weinig gegevens – het was een verwarde tijd, met steeds toenemende bombardementen, de dreiging van invasie en, vooral na de jaarwisseling, steeds scherpere maatregelen van de bezetters: razzia's op studenten, jacht op oud-militairen, gedwongen verhuizing van Joden naar Amsterdam, deportatie van joden naar Westerbork, en ook (maar dat wisten wij toen nog niet) het begin van de *Endlösung*...

In het voorjaar van 1943 begon het ook riskanter te worden voor niet-joodse mannen, zelfs voor scholieren, van achttien jaar en ouder, met controles bij het openbaar vervoer en razzia's op straat. Het gevolg was dat er leerlingen waren die het soms raadzaam achtten een paar dagen uit de roulatie te verdwijnen; de schooldirectie kneep dan een oogje dicht. Op 26 september '43 kwam aan deze periode einde doordat het

HBS-gebouw gevorderd werd door de Wehrmacht, en daarom de klassen verspreid moesten worden over diverse lokaliteiten in Hilversum.

Wat nog meer te vertellen?

Over onze tijdelijke leraar Frans, De Geus (1938-'39), ex-légionnaire, die later door de Duitsers is gefusilleerd?

Over het half-joodse meisje, vluchteling uit Duitsland en ex-klasgenote, die na alles te hebben overleefd omstreeks Dolle Dinsdag in Laren verkeerd van de Gooise Moordenaar is afgesprongen en daarbij omgekomen, met de Bevrijding bijna in zicht?

Over oud-leerlingen die door de Gestapo zijn opgepakt en in gevangnissen of concentratiekampen hebben gezeten?

Over drie oud-leerlingen die gedurende tien maanden ondergedoken zijn geweest bij de Ortskommandant van Hoorn, zonder dat de goede man dat wist?

Over oud-leerlingen die het slachtoffer zijn geworden van de grote razzia op 23 oktober 1944 en in Duitsland ziekte, uitputting en bombardementen hebben moeten doorstaan?

Over oud-leerlingen die door de eerste democratisch gekozen regering van na de oorlog naar Indonesië zijn gestuurd en daar het leven hebben gelaten of achteraf voor SSers worden uitgemaakt?

Over die oud-leerling die er altijd van droomde vlieger te worden en die tegen het einde van zijn opleiding gelijk Icarus is neergestort?

Of over de oud-leerlingen die zijn omgekomen tijdens de Holocaust en over wie in het Jubileumboek van het Adriaan Roland Holst College ook al niets gezegd wordt?

Over die dus. In januari 1944 deden twee oud-HBSers in Rotterdam een overval om een Joods meisje te redden. De overval mislukte maar het meisje heeft de oorlog overleefd. Ruim dertig jaar later bleek het een vroegere medescholiere te zijn, een meisje uit een gezin met zes kinderen. Twee van die zes zijn opgepakt en naar Polen gedeporteerd, vermoedelijk met hetzelfde transport als onze gymleraar De Jong: net als hij zijn ze 'overleden' in Sobibor, en op dezelfde dag, 16 juli 1943. Ja, dat hielden die Duitsers allemaal keurig bij: ORDNUNG MUSS SEIN!